

УДК 316.77:004.9

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-107-3-203-211>

ЦИФРОВА ГРАМОТНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВКЛЮЧЕННЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ У СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО

Н. А. Уманець

ORCID 0000-0002-1756-5695

Наведено аналіз ролі цифрової грамотності в адаптації покоління «третього віку» до умов сучасного інформаційного суспільства. Зазначається, що формування інформаційного суспільства і поширення новітніх цифрових технологій виступає значущим фактором соціальнокультурних трансформацій, що відображаються в тому числі і на поколінській динаміці сучасного українського соціуму. На даний момент вивчення процесів, пов'язаних з цифровізацією, в сучасних умовах відстає від потреб теорії та практики. Зазначається, що покоління «третього віку» в сучасних умовах відчуває нестачу знань у сфері використання цифрових технологій і визнає безперечне лідерство у цій сфері за молодими поколіннями. При цьому результати дослідження показують, що більшість представників цієї вікової категорії активно підвищує свою цифрову грамотність і використовує її як адаптаційний ресурс в умовах інформаційного суспільства.

У результаті констатується, що цифрова грамотність реалізує нову інформаційну реальність соціалізації та адаптації людей «третього вікової категорії» і виявляється у їхньому комфортному існуванні в інформаційно-цифровому суспільстві.

Ключові слова: *соціальні зміни, цифровізація, цифрова грамотність, цифрове середовище, цифрові компетенції, інформаційні технології, інтерактивні технології, диджиталізація, інформаційна культура, саморозвиток, люди похилого віку, старіння населення.*

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Людство вийшло на якісно новий етап свого розвитку, пов'язаний з побудовою глобального інформаційно-комунікативного суспільства, основною соціальною цінністю якого є знання та інформація. При цьому важливим показником структурних змін у суспільстві стає інформатизація, цифровізація та цифрова компетентність. Зміни, які несе цифровізація – це цифрова трансмісія інформаційних даних, що відбуваються в соціальній, економічній та інших

сферах життєдіяльності людини. Диджиталізація (перевід інформації у цифрову форму), яка відбувається у всьому світі, впливає на розвиток міжособистісних комунікацій в сучасному інформаційному суспільстві. З'являються нові соціально значимі поняття: цифровий світ, віртуальний світ, цифрові сервіси, цифрова грамотність та ін., що формують соціальні переконання, норми та установки, форми поведінки та спілкування, необхідні в цифровому суспільстві та які впливають на соціальну активність людини. Інформатизація та цифровізація націлені на формування у людей цифрових компетенцій принципово нового типу – soft-компетенцій, що дає можливість включитися в цифрове середовище, бути комунікабельним та соціалізованим у суспільство в нових умовах.

У наш час люди похилого віку стикаються з реаліями процесів інновацій та цифровізації, але не завжди результативно. Цифрова грамотність – це навичка, без якої не можливо існувати у сучасному світі, оскільки вона вимагає від людини швидкої адаптації, прийняття викликів та бажання швидко вчитись. Але чи здатні на це люди похилого віку, оскільки цифрова грамотність не закінчується на вмінні користуватись гаджетами. Поява нових технологій та процес цифровізації суспільства унеможлиблює «встигання» людей похилого віку за всіма процесами, а тому і автоматично ускладнює включення людей похилого віку у сучасне суспільство. Реалізуючи глобальне завдання модернізації суспільства та держави, важливо розуміти, якими чинниками обмежується або ж активізується використання людьми похилого віку цифрових каналів взаємодії з суспільством та державою. Все це наштовхнуло нас на основне запитання: «Чи є цифрова грамотність одним із елементів або ж інструментів включення людей похилого віку у сучасні реалії суспільства?»

Ступінь наукової розробленості теми. Дослідженню поняття інформаційного суспільства присвячені роботи таких дослідників, як Д. Белл, А. Турен, Е. Тоффлер, З. Бжезинський, Й. Масуда. Роботи А. Бюля, А. Крокера, М. Вейнштейна присвячені питанням віртуалізації суспільства.

Окремі засоби інформаційно-цифрової компетентності досліджувалися у роботах О. Бескорсої, Н. Віннікової, О. Каніболоцької, Ю. Кобюк, О. Кучерук, О. Наливайко, Т. Хлівнюк. Водночас, аналіз стану розробки різних аспектів означеної проблеми засвідчив, що недостатньо розглянуті питання, що пов'язані з формуванням інформаційно-цифрової компетентності людей старшого віку.

Життєві зміни в зв'язку з віком у центрі уваги таких західних дослідників, як Т. Херевен, К. Адемс, С. Ірвін, Л. Морган. Соціальні та економічні перспективи старіння розкриваються в працях К. Естеса, А. Гілмарда, А. Волкера, Л. Форстера. Питання успішного та активного

старіння виступали предметом досліджень П. Балтса, С. Чепмена, Р. Хавігхарста, К. Будіні та ін.

Попри ґрунтовні напрацювання зарубіжних науковців, результати їх досліджень мають для України значний, але дещо орієнтовний характер, бо перебіг старіння в інших соціокультурних умовах визначається іншими впливовими чинниками: це відмінності в значимості проблем, способах і можливостях їх рішення, розрахунку на допомогу із-зовні, соціальних допомог, програм.

Науковці пострадянського періоду зосереджувалися на проблемах рольових змін, пов'язаних з виходом на пенсію (Н. Паніна, В. Шапіро), місці людей похилого віку в суспільстві та особливостях їх трудової і громадської діяльності (І. Бондаренко), факторах соціальної поведінки та проблемах їх адаптації (Т. Демидова, Н. Ковальова, Т. Козлова, В. Доброхліб). Соціальний потенціал людей старшого віку в сучасному українському суспільстві досліджує українська соціологиня М. Кухта.

Незважаючи на наявність широкого кола наукових публікацій щодо проблематики соціальної ситуації людей похилого віку, їхніх потреб та соціального самопочуття, відзначимо недостатність дослідження проблеми включення людей похилого віку в суспільство через набуття цифрової грамотності. Наукова проблема, на вирішення якої спрямоване дослідження, полягає в суперечності між демографічними процесами старіння українського суспільства та недостатністю наукового знання щодо потреб осіб похилого віку, їхньої цифрової культури та вдосконалення механізмів їх задоволення. Важливо враховувати чинник зростання людей похилого віку в демографічній структурі населення. Саме тому необхідним є дослідження цифрової грамотності, яка має стати тим адаптаційним ресурсом для людей старшого віку, щоб не опинитися на узбіччі суспільства через його цифровізацію.

Метою статті є дослідити, яку роль відіграє цифрова грамотність у процесі включення людей похилого віку у сучасні реалії українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масова комп'ютеризація, мобільний зв'язок, розвиток новітніх інформативних технологій призвели до вражаючого зрушення вперед у багатьох сферах нашого суспільства, бізнесу, освіти, медицини та соціального життя. Ми – суспільство, що вступило у нову епоху розвитку цивілізації, а саме епоху інтенсивного освоєння інформаційних технологій і можливостей інноваційних ресурсів. Тепер мобільний зв'язок та комп'ютерні технології відіграють важливу роль у житті кожного індивіда, але для кожного ця роль може бути застосована для різних потреб. Хтось використовує інноваційні технології для обміну

певною інформацією, її пошуку та аналізу, а хтось для зв'язку із суспільством.

Для України процес інформатизації та інновацій – це не лише шлях до європейської інтеграції, але й до економічного та соціального добробуту. Цифрова грамотність – це здатність людини використовувати цифрові інструменти (у найширшому сенсі) з користю для себе. Цифрова грамотність включає: цифрове споживання і цифрові компетенції.

Цифрове споживання – застосування цифрових компетенцій у межах певних життєвих ситуацій, що призводить до використання (споживання) різних цифрових ресурсів. Цифрове споживання включає в себе наступні напрямки: інтернет, цифрові пристрої, новини, соціальні мережі, державні послуги, хмарні технології споживання різних цифрових ресурсів.

Цифрові компетенції – навички ефективного користування технологіями. Цифрові компетенції включають: пошук інформації, використання цифрових пристроїв, використання функціоналу соціальних мереж, фінансові операції, онлайн-покупки, критичне сприйняття інформації.

Старіння нашого суспільства є одним з «мегатрендів» XXI століття, що суттєво впливає не тільки на життя старших людей, але й створює можливості та виклики для всіх. Сьогодні майже 20% населення складають особи віком понад 65 років; у 2070 році їхня частка сягне вже 30% (Германс, 2022, с. 2). Варто також брати до уваги один важливий аспект: в Україні, як і в багатьох розвинених країнах, в останні десятиріччя значно зросла частка людей похилого віку. Згідно з національними демографічними прогнозами на період 2025 року частка осіб віком від 60 років буде становити 25% населення України, а у 2030 році – понад 30%. Це означає, що Україна залишатиметься однією із «найстаріших» країн, але цьому питанню приділяється недостатня увага на державному рівні. Люди похилого віку все ще залишаються індивідами, які знаходяться поза межами суспільних процесів. Адаптація до динамічних змін людьми похилого віку, а особливо у питанні цифрової грамотності, є вкрай складною і тому вони потребують стимулюючих заходів та більшого просвітництва у галузі цифрових технологій для власної безпеки та розвитку професійних та соціальних навичок.

Люди похилого віку, що вийшли на пенсію, стають об'єктом великої кількості досліджень. В кінці 1980-х рр. було опубліковано знакову роботу П. Ласлетта про поділ когорти літніх людей на представників «третього» та «четвертого» віку. На його думку, покоління «третього віку» не має чітко визначеного вікового діапазону. Початком вступу в цей період він вважав початок офіційно встановленого пенсійного віку, а закінчення пов'язував з

втратаю літньою людиною дієздатності, яка, у разі її настання, характеризує перехід до «четвертого віку». «Третій вік», на його думку, є розквітом людського життя, це період особистісної самореалізації, який характеризується більшою свободою, меншою відповідальністю і збереженням при цьому різних життєвих цілей (Laslett, 1989). У зв'язку з цим виникла необхідність зміни ставлення суспільства до населення «третього віку», яке передбачало б сприйняття його не як когорти дожиття, а як активної, що має певні інтереси та цінності, соціальної групи. За останні двадцять років структурно-функціональна організація українського соціуму значно змінилася під впливом ринку, науково-технічного прогресу, соціокультурних трансформацій, розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Значним чинником цих змін є поширення новітніх цифрових технологій, які вносять безліч принципово нових характеристик у соціальну сферу суспільства.

Тому питання цифрових компетенцій стають особливо актуальними і суттєвими в сучасному мінливому світі. Важливо, щоб не тільки молодь, вирішуючи свої освітні, професійні і життєві завдання, але й люди похилого віку могли залишатися повноправними учасниками інформаційних процесів: працювати з мережею та її контентом, оформляти різні соціальні пільги та інші документи в електронно-цифровому вигляді, замовляти продукти з доставкою, підтримувати зв'язок з близькими за допомогою різних сервісів в Інтернеті – бо загалом все це і є складові цифрової грамотності. Таким чином, вікова цифрова грамотність реалізує нову інформаційну реальність соціалізації та адаптації людей «третьої вікової категорії» і виражається в їхньому комфортному існуванні в інформаційно-цифровому суспільстві.

У процесі соціального розвитку в такому суспільстві люди зрілого віку повинні приймати мінливий світ і відчувати себе природно в цифровому середовищі, проявляти соціальну активність і бути здатними до об'єктивного аналізу отримуваної інформації. Люди старшого віку частіше стикаються із виключенням з цифрового світу; вони частіше стикаються з обмеженнями через відсутність досвіду при спробі доступу до товарів та послуг, які все частіше пропонуються в режимі онлайн. А таке цифрове виключення обмежує можливості участі у соціальному та економічному житті для активних людей старшого віку. Отже, треба розширити можливості людей старшого віку, надати їм доступ до цифрових технологій та можливості підвищити рівень цифрової грамотності. Необхідно забезпечити відповідний дизайн цифрових послуг, що враховуватиме особливості різних вікових груп, та їхню доречність, а також етичне та безпечне цифрове середовище, доступне для будь-якого віку, з урахуванням розмаїття старшого населення.

Каталізатором та розумінням потреб таких цифрових перетворень, власне, стала пандемія COVID-19, а тепер цей процес ще прискорила війна з Росією. Доступ до засобів цифрового зв'язку та часте використання інтернету стали необхідністю не тільки у професійному житті. Користуватися інтернетом та інтегруватися у цифрову епоху повинні тепер вміти абсолютно всі.

Що стосується комп'ютерних та інформаційних технологій, то простежуються певні проблеми у покоління 60+ в їхньому освоєнні. Молоде покоління виросло в оточенні сучасної техніки і різноманітних гаджетів, ввбрало знання щодо користування комп'ютером чи не з дитячого віку. Літнім людям доводиться набагато важче: незнання базових понять ускладнює сприйняття, багато хто відчуває труднощі з засвоєнням нової інформації через те, що вона ніяк не співвідноситься з їхнім попереднім досвідом, сумніваються у своїх здібностях, тому що, на жаль, не завжди отримують підтримку свого оточення. Виховані в інший час, вони звикли отримувати інформацію зі звичних джерел ЗМІ, радіо, телебачення, довіряючи цим джерелам. Але зараз доступ до інформації визначається як ідентифікація інформаційних джерел, а також освоєння способів збору та отримання інформації, що є одним з базових компонентів цифрової грамотності. При використанні Інтернету не завжди можливо застосувати традиційну схему оцінки змісту джерела. Наприклад, книги та журнали можуть оцінюватися за репутацією їх видавця, але більшість веб-сайтів не мають вказівок на те, що вони створені шановною установою, яка заслуговує на довіру. Оцінка інформації – винесення суджень про її адекватність, актуальність, користь та якість відіграє тут особливу роль. Таким чином, управління інформацією стало нагальною частиною програм формування цифрової грамотності, яка, у свою черга, спирається на інші види грамотності.

Очевидним є цифровий розрив між різними групами користувачів: літні люди у порівнянні з молодшими віковими групами у своїй більшості є у гіршому фінансовому становищі. Частина людей похилого віку ризикують бути відчуженими у доступі до онлайн-сервісів. Вони ризикують бути подвійно маргіналізованими: по-перше, через свій вік, а по-друге, через те, що вони рідше використовують або й не використовують узагалі цифрові сервіси у взаємодії з державою (Хлівнюк, 2022, с. 80).

Можна виділити п'ять основних причин щодо потреби цифрової грамотності в сучасному українському суспільстві.

1. «Держава в смартфоні» та комфортне проживання в країні. Означає велику кількість сервісів онлайн. Онлайн-послуги — це комфорт, зручність, економія часу. Цифрова грамотність необхідна для того, щоб ефективно використовувати всі можливості, які надає держава.

2. Особистий розвиток та вирішення особистих потреб. Завдяки знанням цифрової грамотності дідусі та бабусі отримують можливість частіше спілкуватися з онуками в зручному форматі, знатимуть як легко шукати необхідну інформацію — новини, рецепти, а також зможуть проводити прості онлайн-активності.

3. Конкурентоспроможність на ринку праці. Володіючи цифровою грамотністю, у людини з'являється більше шансів на працевлаштування. Більше шансів на підйом кар'єрними сходами.

4. Безперервне навчання. Завдяки цифровій грамотності, кожен зможе вдосконалювати себе щодня. Проходити онлайн-курси і тренінги. Ефективніше вивчати іноземні мови. Поповнювати власні знання, здобувати нові навички. І в 30, і в 50, і в 70 років.

5. Онлайн-безпека. Буде розуміння як уберегти свій аккаунт та облікові записи від злому зловмисниками, як захиститися від потрапляння вірусів на свій пристрій.

Українець, який хоче мати цифрові навички, може їх вільно набути, бо Міністерство цифрової трансформації запустило національну онлайн-платформу з цифрової грамотності «Дія. Цифрова освіта», яка доступна в мережі Інтернет за посиланням: <https://osvita.diiia.gov.ua>.

На онлайн-платформі кожен громадянин може безкоштовно опанувати цифрові навички за новим сучасним форматом – освітні серіали. Наразі, доступний онлайн-курс «Тренінги для тренерів».

Рівень цифрової грамотності в Україні є нижчим за загальноєвропейський. Згідно з даними соціологічного дослідження, проведеного в 2019 році, 53% українців володіють цифровими навичками нижче базового рівня. А 47% громадян зацікавлені в навчанні цифрових навичок (Цифрова грамотність населення України, 2021).

Щодо динаміки у навчанні людей старшого покоління, то за останні два роки ми бачимо, що саме люди старшого віку почали більше користуватися гаджетами для того, щоб сплачувати щось, купувати тощо. В останньому дослідженні за 2021 рік цей показник зріс на 4%. Водночас зменшився прошарок людей, які в принципі не володіли цифровими навичками, і це саме люди старшого покоління, які або отримали перший досвід користування, або отримали власні гаджети і ними потроху користуються. Наприклад, у м. Львів людей похилого віку безкоштовно навчають працювати з гаджетами. Навчання проводить ГО «Суспільство і право» в рамках соціально-культурного проєкту «Мобільна грамотність для людей поважного віку» (керівниця проєкту Мар'яна Багній). На курсах вчать оплачувати комунальні послуги онлайн, користуватися інтернет-банкінгом, електронною поштою, вмінню використовувати Google-карти, мобільні

програми, знаходити, фільтрувати та використовувати інформацію, купувати квитки онлайн, знати правила безпеки в інтернеті, шукати інформацію та спілкуватися в соцмережах. Але головним критерієм набуття знань, на нашу думку, є мотивація. Приступаючи до навчання, люди старшого віку повинні розуміти, які переваги, зрозумілі та потрібні саме для них, дадуть їм нові результати пізнання та освоєння цифрових інновацій.

Таким чином, з вищесказаного можна зробити висновок, що цифровізація та цифрові технології здатні активізувати соціальну взаємодію на різних рівнях, сприяють прояву активної життєвої позиції, є механізмом підвищення якості життя представників покоління «третього віку». Виділивши цифрову грамотність як проблему ХХІ ст. і розглянувши питання вирішення цієї проблеми, ми можемо констатувати, що для сучасної людини необхідним є формування цифрової компетентності як елемента культури загальнолюдської та як обов'язкової умови комфортного існування в соціумі.

Література

1. Германс Е. Цифрова епоха? Вона і моя теж! Медійна та інформаційна грамотність: ключ до забезпечення прав людей старшого віку на участь у цифровій епосі / Пер .з англ. Рада Європи, 2022. URL: <https://rm.coe.int/digital-literacy-for-seniors-ua/1680a7c7f2> (дата звернення: 06.04.2023).
2. Хлівнюк Т. Модернізація соціальної держави шляхом цифровізації в умовах старіння населення. *Політичне життя*, 2022. №2. С. 78-85.
3. Цифрова грамотність населення України. Звіт за результатами загальнонаціонального опитування. Дослідження цифрової грамотності в Україні, 2021. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2625-doslidzenna_2021_ukr.pdf (дата звернення: 06.04.2023).
4. Laslett, P. A fresh map of life: The emergence of the third age. London : Weidenfeld and Nicolson, 1989.

References

1. Hermans, E. (2022). Tsyfrova epokha? Vona i moia tezh! Mediina ta informatsiina hramotnist: kliuch do zabezpechennia prav liudei starshoho viku na uchast u tsyfvovii eposi [The Digital Age? It is mine too! Media and information literacy: the key to ensuring the rights of older people to participate in the digital era] / Per.z anhl. Rada Yevropy. Retrieved from: <https://rm.coe.int/digital-literacy-for-seniors-ua/1680a7c7f2> (date of appeal: 06.04.2023) (ukr).
2. Khlivniuk, T. (2022). Modernizatsiia sotsialnoi derzhavy shliakhom tsyvrovizatsii v umovakh starinnia naseleennia [Modernization of the social state through digitalization in the conditions of the population aging]. *Politychne zhyttia*. №2. S. 78-85 (ukr).
3. Tsyfrova hramotnist naseleennia Ukrainy [Digital literacy of the population of Ukraine] (2021). Zvit za rezultatamy zahalnonatsionalnoho opytuvannia. Doslidzhennia tsyvrovoi hramotnosti v Ukraini. Retrieved from:

https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2625-doslidzenna_2021_ukr.pdf (date of appeal: 06.04.2023) (ukr).

4. Laslett, P. (1989). A fresh map of life: The emergence of the third age. London : Weidenfeld and Nicolson (eng).

DIGITAL LITERACY AS A TOOL FOR INCLUSION OF THE ELDERLY IN MODERN SOCIETY

N. Umanets

An analysis of the role of digital literacy in the adaptation of the generation of the "third age" to the conditions of the modern information society is given. It is noted that the formation of the information society and the spread of the latest digital technologies is a significant factor in social and cultural transformations, which are also reflected in the generational dynamics of modern Ukrainian society. At the moment, the study of digitalization in modern conditions lags behind the needs of theory and practice. It is noted that the generation of the "third age" in modern conditions feels a lack of knowledge in the field of using digital technologies and recognizes the undisputed leadership in this field by the younger generations.

In addition to that, the results of the study show that the majority of representatives of this age group are actively improving their digital literacy and using it as an adaptation resource in the conditions of the information society.

As a result, it is stated that digital literacy implements a new information reality of socialization and adaptation of people of the "third" age category and is expressed in their comfortable existence in information and digital society.

Key words: *social changes, digitalization, digital literacy, digital environment, digital competences, information technologies, interactive technologies, digitalization, information culture, self-development, elderly people, population aging.*

Уманець Наталія Анатоліївна – старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна). E-mail: natalia.11@ukr.net

Umanets Nataliia Anatoliivna – Senior Lecturer of the Department of Sociology and Social Work of Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine). E-mail: natalia.11@ukr.net